



Karolina Królikowska  
WYŻSZA SZKOŁA BANKOWA WE WROCŁAWIU

## NARZĘDZIA WDRAŻANIA ZASAD TURYSTYKI ZRÓWNOWAŻONEJ NA OBSZARACH GÓRSKICH

Turystyka zrównoważona jest takim sposobem zarządzania gospodarką turystyczną, dzięki któremu działalność ta nie powoduje strat ani nieodwracalnych zmian w środowisku przyrodniczym, a jednocześnie przynosi korzyści zarówno turystom, jak i społecznościom przyjmującym turystów, a także podmiotom świadczącym usługi turystyczne. Szczególnie podatne na antropopresję są obszary górskie, będące jednocześnie terenami wyjątkowo atrakcyjnymi pod względem turystycznym, a przykłady negatywnego wpływu zagospodarowania turystycznego i rekreacyjnego na obszary górskie są bardzo liczne. Celem artykułu jest przegląd stosowanych obecnie koncepcji i narzędzi wdrażania zasad turystyki zrównoważonej na obszarach górskich oraz przedstawienie, jakie implikacje dla zagospodarowania turystycznego i aktywności ruchowej na obszarach górskich wynikają z założeń i wytycznych turystyki zrównoważonej. Za punkt wyjścia do analiz przyjęto cele turystyki zrównoważonej UNWTO: realizm ekonomiczny, lokalny dobrobyt, jakość zatrudnienia, równość społeczną, satysfakcję odwiedzających, lokalną kontrolę rozwoju, pomyślność wspólnoty, bogactwo kulturowe, fizyczną integralność, różnorodność biologiczną, efektywność w użytkowaniu zasobów naturalnych oraz czystość środowiska.

**Słowa kluczowe:** turystyka zrównoważona, góry, środowisko naturalne, lokalne społeczności

### TURYSTYKA ZRÓWNOWAŻONA NA OBSZARACH GÓRSKICH

#### Koncepcja turystyki zrównoważonej

Idea turystyki zrównoważonej powstała w latach 90. XX w. Światowa Organizacja Turystyki (United Nations World Tourism Organization, UNWTO) zdefiniowała turystykę zrównoważoną jako tę, która „w pełni uwzględnia obecne i przyszłe skutki ekonomiczne, społeczne i środowiskowe, jednocześnie uwzględniając potrzeby turystów, przemysłu turystycznego, środowiska przyrodniczego oraz społeczności gospodarzy” (United Nations..., 2005, s. 12). Natomiast zgodnie z definicją Komisji Europejskiej celem turystyki zrównoważonej jest osiągnięcie właściwej równowagi pomiędzy korzyściami dla turystów, potrzebami środowiska naturalnego i kulturowego oraz rozwojem i konkurencyjnością ośrodków i przedsiębiorstw turystycznych, co wymaga zintegrowanego i całościowego podejścia, w którym wszystkie zainteresowane strony dzielą te same cele (Commission..., 2007). Należy podkreślić, że turystyka zrównoważona zde-

cydowanie nie jest kolejną formą turystyki, lecz raczej takim sposobem zarządzania gospodarką turystyczną, dzięki któremu działalność ta nie powoduje strat ani nieodwracalnych zmian w środowisku przyrodniczym, a jednocześnie przynosi korzyści zarówno turystom, jak i społecznościom zamieszkującym odwiedzane przez nich miejscowości i obszary, a także podmiotom świadczącym usługi turystyczne (Butler, za: Kowalczyk, 2010). Celem artykułu jest przegląd stosowanych obecnie narzędzi wdrażania zasad turystyki zrównoważonej na obszarach górskich oraz przedstawienie, jakie implikacje dla zagospodarowania turystycznego i aktywności ruchowej na obszarach górskich wynikają z założeń i wytycznych turystyki zrównoważonej w trzech zasadniczych obszarach rozwoju zrównoważonego: społecznym, przyrodniczym i ekonomicznym. Za punkt wyjścia do analiz przyjęto cele turystyki zrównoważonej UNWTO (United Nations..., 2005)<sup>1</sup>. Zestawienia dokonano na

<sup>1</sup> Na gruncie naukowym cały czas toczą się dyskusje nad znaczeniem i zasadnością pojęcia zrównoważonego rozwoju, w tym turystyki (Mika,

podstawie przeglądu naukowej literatury przedmiotu, analizy materiałów źródłowych odnoszących się do praktycznych, realizowanych obecnie projektów z tego zakresu oraz obserwacji własnych autorki zebranych podczas wizyt w różnych górskich destynacjach turystycznych. Omówione narzędzia uporządkowano pod kątem: a) ochrony środowiska przyrodniczego i krajobrazu, b) ochrony lokalnych kultur i struktur społecznych oraz satysfakcji odwiedzających, c) wspierania lokalnego rozwoju gospodarczego.

### Wpływ turystyki na środowisko przyrodnicze i społeczności lokalne na obszarach górskich

Koncepcja turystyki zrównoważonej jest odpowiedzią na wiele negatywnych zjawisk wywołanych przez gospodarkę turystyczną, zwłaszcza w jej masowym wydaniu. W wymiarze globalnym do najważniejszych negatywnych oddziaływań turystyki na środowisko przyrodnicze należą przemiany szaty roślinnej i sposobów użytkowania ziemi, zużycie energii i związana z nim emisja zanieczyszczeń, wymieranie dzikich gatunków roślin i zwierząt oraz rozprzestrzenianie się gatunków obcych, w tym inwazyjnych, rozprzestrzenianie się chorób, zmiany w postrzeganiu i rozumieniu środowiska przyrodniczego (Gössling, 2002). Lokalnie coraz częściej pojawiają się również konflikty o zasoby wodne między biznesem turystycznym a innymi sektorami gospodarki, np. rolnictwem i gospodarką komunalną (Becken, 2014). W zakresie negatywnych oddziaływań na społeczności lokalne należy wymienić przede wszystkim takie zjawiska, jak (Kurek, 2004a, 2008):

1. Niewielkie dochody z turystyki, jeśli w bazie noclegowej dominują drugie domy lub hotele będące własnością firm z zewnątrz oraz kiedy w celu zaspokojenia potrzeb turystów sprowadzane są produkty spoza regionu.

2. Ograniczanie produkcji rolnej na rzecz działalności turystycznej.

3. Sezonowość zatrudnienia.

4. Wzrost cen towarów i usług, a także cen ziemi.

5. Akulturacja oraz komercjalizacja kultury lokalnej i regionalnej, a także związana z nimi utrata autentyczności.

6. Zanik lub zmiany miejscowej architektury oraz dewastacja kultury materialnej.

7. Przemiany więzi społecznych i rodzinnych.

8. Wzrost konsumpcji.

9. Pogorszenie warunków życia, np. wskutek zniszczenia lokalnej infrastruktury.

10. Wzrost przestępczości i patologii społecznych (narkomania, prostytutka, alkoholizm).

11. Rozprzestrzenianie się chorób.

Szczególnie podatne na antropopresję są obszary górskie, będące jednocześnie terenami wyjątkowo atrakcyjnymi pod względem turystycznym (Myga-Piątek i Jankowski, 2009). Na specyfikę obszarów górskich składają się takie elementy, jak ukształtowanie powierzchni i rzeźba terenu, stosunki klimatyczne, szata roślinna (w tym liczne endemity i relikty) i odrębność kulturowa (Kurek, 2004a). Jodha (2000) podaje cztery cechy specyficzne dla środowisk górskich świata: ograniczoną dostępność, różnorodność, wrażliwość i marginalność. Atrakcyjność obszarów górskich wynika głównie z różnorodności krajobrazu, dużej lesistości, względnie czystego środowiska, warunków klimatycznych oraz tradycyjnej kultury ludowej, a w wielu regionach górskich turystyka jest najważniejszą dziedziną gospodarki (Kurek, 2004a). Naturalne walory środowiska sprzyjają uprawianiu takich form aktywności ruchowej, jak: narciarstwo zjazdowe i biegowe oraz inne sporty zimowe, pływanie i kąpiele, speleologia, różne rodzaje wspinaczki (wspinaczka skałkowa, taternictwo, alpinizm itp.), turystyka piesza, rowerowa, konna oraz wodna na rzekach i jeziorach, wędkarstwo i myślistwo. W literaturze przedmiotu można znaleźć liczne przykłady negatywnego wpływu zagospodarowania turystycznego i rekreacyjnego na obszary górskie, a wiele z nich odnosi się do infrastruktury

2015). Na potrzeby niniejszego artykułu uznano, że z punktu widzenia praktycznych implikacji tych koncepcji dla zarządzania turystyką kluczowe są cele i wytyczne znajdujące się w międzynarodowych i krajowych dokumentach strategicznych i aktach prawnych.

narciarskiej oraz osadnictwa turystycznego (np. Kurek, 2004a, 2004b; Łajczak i wsp., 1996; Mika, 2004; Mirek, 1996; Potocki, 2010). Są to m.in.:

1. Wylesianie i niszczenie roślinności, zmiany morfologii stoków, zaburzenia stosunków wodnych oraz uaktywnienie procesów erozyjnych wskutek rozwoju infrastruktury narciarskiej.

2. Wzrost ryzyka powodzi, osuwisk i lawin.

3. Sztuczne naśnienie wprowadzające zanieczyszczenia do wód i gleb, zmieniające chemizm wód oraz skracające okres wegetacyjny roślin.

4. Tworzenie dominant krajobrazowych wpływających na układ panoram, np. gigantyczne skocznie narciarskie, stacje narciarskie ponad górną granicą lasu lub duże ośrodki hotelowe.

5. Pozostawianie zdewastowanych, niepełniących już swoich funkcji obiektów turystycznych, np. wyciągów narciarskich.

6. Chaos architektoniczny i przemiany społeczne towarzyszące powstawaniu nowych domów.

7. Budowa obiektów powodujących wyraźny dysonans z tradycyjną zabudową.

8. Urbanizacja dolin i związane z nią kurczenie się terenów rolnych i leśnych.

Negatywny wpływ na środowisko wywiera też sam ruch turystyczny oraz różne formy aktywności ruchowej podejmowanej na obszarach górskich (Kurek, 2004a, 2008). Oto elementy tego oddziaływania:

1. Zatlóczenie i hałas na szlakach.

2. Niszczenie szaty roślinnej przez wydeptywanie, zrywanie roślin oraz narciarskie użytkowanie stoków (zdzieranie darni i uszkodzenie pędów młodych drzew).

3. Rozwój procesów erozyjnych na szlakach turystycznych i trasach narciarskich.

4. Niepokojenie zwierząt i redukcja ich obszaru życia.

5. Wzrost liczby pożarów.

6. Zaśmiecanie oraz zanieczyszczenia komunalne z obiektów noclegowych.

7. Synantropizacja zwierząt i szaty roślinnej.

8. Uszkodzenia szaty naciekowej i osadów w jaskiniach.

Obszary górskie są areną wielu konfliktów społecznych między tradycyjnym stylem

życia i ochroną przyrody a rozwojem turystyki, sportu i rekreacji (Królikowska, 2002; Kurek, 2004b; Nepal, 2002). Mika (2004) na przykładzie Beskidu Śląskiego wyróżnił wiele konfliktów generowanych przez rozwój turystyki na obszarach górskich, które można z powodzeniem odnieść do innych regionów górskich. A zatem pojawiają się konflikty funkcjonalne wewnątrz funkcji turystycznej, np.: turystyka pobytowa (wczasowa) a weekendowa, drugie domy a turystyka przyjazdowa, masowy ruch samochodowy a funkcja uzdrowiskowa, zagospodarowanie turystyczne a turystyka krajoznawcza. Równie częste są konflikty funkcji turystycznej z innymi funkcjami, np.: osadnictwo turystyczne a rolnictwo, narciarstwo a rolnictwo, funkcja turystyczna a funkcja ochrony przyrody i gospodarka leśna. Za typowe konflikty środowiskowe uznano sprzeczność między dobrym stanem środowiska i krajobrazu a rozwojem osadnictwa, narciarstwa, zagospodarowania turystycznego, transportu samochodowego, terenów rekreacyjnych i masowego ruchu turystycznego.

Wdrażanie zasad turystyki zrównoważonej powinno się przyczynić do ograniczenia tych sporów oraz minimalizowania negatywnego wpływu turystyki na środowisko i lokalne społeczności.

#### WYTYCZNE, KONCEPCJE I NARZĘDZIA WDRAŻANIA TURYSTYKI ZRÓWNOWAŻONEJ ORAZ ICH IMPLIKACJE DLA OBSZARÓW GÓRSKICH

Turystyka zrównoważona –  
ogólne cele i rekomendacje

Według UNWTO (United Nations..., 2005) zrównoważony rozwój turystyki powinien:

1. Wykorzystywać w sposób optymalny zasoby środowiska naturalnego stanowiące kluczowy warunek rozwoju turystyki oraz chronić procesy ekologiczne i różnorodność biologiczną.

2. Szanować społeczno-kulturalny autentyzm społeczności przyjmujących, chronić ich dziedzictwo kulturowe i architektoniczne

oraz tradycyjne wartości, a także przyczynić się do budowania międzykulturowego zrozumienia i tolerancji.

3. Zapewniać skuteczne i długookresowe działania gospodarcze, które przyniosą sprawiedliwie rozdzielone społeczno-ekonomiczne korzyści wszystkim zainteresowanym stronom. Należy tu uwzględnić stabilność zatrudnienia, możliwości zarobkowania oraz różnego rodzaju usługi społeczne dostępne dla społeczności przyjmujących. Zrównoważona turystyka powinna się przyczyniać do zmniejszenia ubóstwa.

Planując i realizując projekty z zakresu turystyki zrównoważonej, wszystkie zainteresowane strony powinny brać pod uwagę następujące cele turystyki zrównoważonej określone przez UNWTO (United Nations..., 2005): realizm ekonomiczny, lokalny dobrobyt, jakość zatrudnienia, równość społeczną, satysfakcję odwiedzających, lokalną kontrolę rozwoju, pomyślność wspólnoty, bogactwo kulturowe, fizyczną integralność, różnorodność biologiczną, efektywność w użytkowaniu zasobów naturalnych, czystość środowiska. Aby osiągnąć powyższe cele, należy przyjąć szerokie i holistyczne podejście do rozwoju turystyki, z naciskiem na jej jakość oraz z uwzględnieniem kwestii nie tylko techniczno-organizacyjnych, lecz również etycznych. W tym właśnie duchu Nepal (2002) sformułował ogólne rekomendacje dotyczące wdrażania zrównoważonego rozwoju turystyki na obszarach górskich świata, zarówno w krajach rozwiniętych, jak i rozwijających się:

1. Społeczności górskie powinny inwestować w mechanizmy, które pozwolą im na systematyczne monitorowanie rozwoju i jego skutków w odniesieniu do środowiska, gospodarki i życia społecznego oraz aspektów kulturowych, przy jednoczesnej ścisłej kontroli i limitach użytkowania lokalnych zasobów przez odwiedzających.

2. Należy redukować zależność i zwiększać różnorodność. Dojrzała gospodarka turystyczna powinna wykształcić liczne powiązania z innymi sektorami lokalnej gospodarki, takimi jak rolnictwo i hodowla zwierząt, transport, komunikacja oraz działalność małych i średnich przedsiębiorstw.

3. Należy zreformować istniejące instytucje rządowe i pozarządowe. Udana tury-

styka zrównoważona będzie zależeć od realizacji polityk krajowych oraz strategii formułowanych w konsultacji z lokalnymi interesariuszami, ponieważ to właśnie oni wdrażają te strategie w swoich dziedzinach i w swoich regionach.

4. Należy wspierać równouprawnienie płci. Jednak badania wskazują, że projekty angażujące kobiety w lokalny rozwój powinny być dostosowane do socjoekonomicznej i kulturowej specyfiki danej społeczności. Programy rozwoju turystyki zrównoważonej powinny uwzględniać równość szans kobiet i mężczyzn, a także możliwość zatrudnienia dla ludzi młodych.

5. Należy wspierać współzależność lokalnych gospodarek. Niestety wiele projektów w zakresie turystyki powstało według modelu „lokalny-globalny”. Rezultatem tego podejścia jest pojawienie się enklaw turystycznych, których potencjał rozwojowy jest zupełnie oderwany od otaczających je regionów. Turystyka zrównoważona powinna wzmocniać, a nie niszczyć te regionalne współzależności ekonomiczne.

6. Należy umożliwić dostęp do szkoleń, komunikacji i funduszy. Szkolenia powinny być tak planowane, aby zwiększać świadomość potencjalnie negatywnych oddziaływań turystyki, a także cyklu życia produktu lokalnego (wytwarzanie, pakowanie itp.) i związanych z nim strategii marketingowych. Dostępność nowoczesnych środków komunikacji, takich jak Internet, jest kluczowa, aby wejść na globalne rynki, tak samo jak w wypadku funduszy.

7. Istotna jest promocja pokoju i bezpieczeństwa. Obszary górskie będące ogniskami konfliktów politycznych doświadczają spadku ruchu turystycznego. Konflikty wewnętrzne, zamieszki, polityczna niestabilność i terroryzm są kluczowymi zagrożeniami dla obecnych i przyszłych destynacji turystyki zrównoważonej w górach świata.

Koncepcje i narzędzia wdrażania  
turystyki zrównoważonej  
w zakresie ochrony środowiska  
przyrodniczego i krajobrazu

Największy wpływ na aktywność ruchową na obszarach górskich wywierają dzia-

łania dotyczące ochrony środowiska przyrodniczego. W zakresie ochrony przyrody i krajobrazu cele turystyki zrównoważonej sformułowane przez UNWTO (United Nations..., 2005) są następujące:

1. Fizyczna integralność – należy podtrzymywać i chronić jakość krajobrazów miejskich i wiejskich, unikać fizycznej i wizualnej degradacji środowiska.

2. Różnorodność biologiczna – należy wspierać ochronę obszarów cennych przyrodniczo, siedlisk i gatunków oraz minimalizować negatywne wpływy na przyrodę.

3. Efektywność w użytkowaniu zasobów naturalnych – należy minimalizować zużycie rzadkich i nieodnawialnych zasobów zarówno w rozwoju, jak i w bieżącym działaniu turystycznej infrastruktury i usług.

4. Czystość środowiska – należy minimalizować zanieczyszczenie powietrza, wód, gleb oraz wytwarzanie odpadów przez przedsiębiorstwa turystyczne oraz odwiedzających.

Negatywne oddziaływanie turystyki na środowisko można ograniczać na dwóch poziomach, a mianowicie zagospodarowania turystycznego oraz ruchu turystycznego. W wypadku zagospodarowania turystycznego kluczową kwestią jest odpowiednie planowanie. Podstawy prawidłowego planowania rozwoju turystyki w danej miejscowości lub na danym terenie wymienia Kowalczyk (2010). Są to:

1. Przeprowadzenie inwentaryzacji istniejących zasobów turystycznych.

2. Sporządzenie oceny zasobów i ich waloryzacji.

3. Sformułowanie celów i opracowanie właściwych programów rozwoju turystyki, dostosowanych do istniejących walorów i popytu.

4. Sporządzenie odpowiednich planów zagospodarowania turystycznego obszaru.

5. Konsekwentna realizacja przyjętych planów (tzn. zgodna z postawionymi wcześniej założeniami) i ciągły monitoring procesów towarzyszących rozwojowi turystyki.

W zakresie planowania zagospodarowania turystycznego niezwykle istotna i użyteczna z punktu widzenia ochrony przyrody jest koncepcja strefowania przestrzennego, zwłaszcza w obrębie obszarów chronionych,

w szczególności parków narodowych i rezerwatów biosfery. Strefowanie przestrzenne zakłada wydzielenie stref o różnym reżimie ochronnym, a co za tym idzie, dopuszczalnych formach ludzkiej aktywności. W strefach centralnych mogą być akceptowane tylko zabiegi ochronne, badania naukowe i ewentualnie nieinwazyjne formy turystyki kwalifikowanej. Bazę noclegową i gastronomiczną z reguły wyprowadza się poza strefy o najwyższych walorach przyrodniczych. Przykładowo dla rezerwatów biosfery wyznacza się trzy strefy: centralną, buforową i przejściową.

Do kwestii strefowania można też podejść z innego punktu widzenia, a mianowicie od strony potrzeb rekreacyjnych, zgodnie z koncepcją wyboru możliwości rekreacyjnych (*recreational opportunity spectrum*, ROS) lub górskich stref rekreacyjnych (*mountain recreational zones*) (Nepal i Chipeniuk, 2005). Zgodnie z tą drugą ideą centra turystyczne są dedykowane osobom nastawionym na rozrywkę i relaks, a zatem turystyce masowej i ośrodkom narciarskim. Obszary te są preferowane przez większość turystów, ale unikane przez mieszkańców. Druga strefa to obszary łatwo dostępne (*frontcountry*), odpowiednie dla niewymagającej znacznego wysiłku turystyki kwalifikowanej, przyrodniczej i kulturowej. Obszary trudno dostępne (*backcountry*) odpowiednie są natomiast dla osób zainteresowanych turystyką przygodową i sportami ekstremalnymi. Z punktu widzenia użytkownika górskie strefy rekreacyjne różnią się poziomem masowości/elitarności, koniecznego wysiłku, odosobnienia i dostępności. Z punktu widzenia zarządzania cechują się one odmiennymi rodzajami infrastruktury, poziomami konsumpcji, dostępnością i wrażliwością zasobów, naturą konfliktów społecznych, poziomami zatrudnienia ludności miejscowej oraz naturą relacji gość–gospodarz.

Jednym z najważniejszych narzędzi kontroli wpływu zagospodarowania turystycznego na środowisko jest system ocen oddziaływania na środowisko wprowadzony w krajach członkowskich Unii Europejskiej (The Environmental...). Oceny te mogą dotyczyć dokumentów strategicznych i planis-

tycznych (ocena strategiczna), konkretnych inwestycji (ocena wpływu przedsięwzięcia) oraz wpływu na obszary Natura 2000 (ocena habitatowa) (Ustawa z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji...). Strategiczna ocena oddziaływania na środowisko może wpłynąć na kształt i kierunki zagospodarowania turystycznego na etapie planowania, gdyż musi być wykonana m.in. dla takich dokumentów, jak studia uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy, plany zagospodarowania przestrzennego oraz strategię rozwoju regionalnego, a także dla polityk, strategii, planów lub programów w dziedzinie turystyki i wykorzystywania terenu, opracowywanych lub przyjmowanych przez organy administracji, a wyznaczających ramy dla późniejszej realizacji przedsięwzięć mogących znacząco oddziaływać na środowisko (Ustawa z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji..., art. 46). Najistotniejszym elementem strategicznej oceny oddziaływania na środowisko jest dokument prognozy oddziaływania na środowisko, w którym analizie zostają poddane przewidywane znaczące oddziaływania na poszczególne komponenty środowiska, a w szczególności na różnorodność biologiczną, ludzi, zwierzęta, rośliny, wodę, powietrze, powierzchnię ziemi, krajobraz, klimat, zasoby naturalne, zabytki oraz dobra materialne (Ustawa z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji..., art. 51). Dokument ten zostaje poddany procesom konsultacji społecznych i opiniowania przez odpowiednie organy administracji.

W wypadku konkretnych inwestycji, które mogą zawsze lub potencjalnie znacząco wpływać na środowisko, wykonuje się tzw. ocenę oddziaływania przedsięwzięcia na środowisko (Ustawa z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji..., art. 59). W stosownym rozporządzeniu (Rozporządzenie Rady Ministrów...) podano listę inwestycji podlegających tej ocenie. W zakresie zagospodarowania turystycznego oraz rekreacyjnego znalazły się tam:

a) ośrodki wypoczynkowe i hotele znajdujące się poza terenami zabudowanymi lub zurbanizowanymi terenami niezabudowanymi wraz z towarzyszącą im infrastrukturą

o powierzchni nie mniejszej niż 0,5 ha na obszarach chronionych i 2 ha na pozostałych obszarach;

b) stałe pola kempingowe lub karawanin-gowe na obszarach objętych ochroną oraz poza tymi obszarami, jeśli powierzchnia zagospodarowania jest nie mniejsza niż 0,5 ha;

c) parki rozrywki, pola golfowe i stadiony wraz z towarzyszącą im infrastrukturą;

d) trasy, wyciągi i skocznie narciarskie oraz tory bobslejowe wraz z towarzyszącymi im urządzeniami.

Ponadto ocenie zostaje poddana większość elementów bazy komunikacyjnej (drogi i parkingi, linie kolejowe, lotniska, porty i przystanie itp.).

W wytycznych wydanych przez Międzynarodową Unię Ochrony Przyrody (International Union for Conservation of Nature, IUCN) wyróżniono cztery podejścia strategiczne do zarządzania ruchem turystycznym (*visitor management*) na obszarach chronionych, a mianowicie (Eagles i wsp., 2002):

1. Zarządzanie podażą form zwiedzania (*managing the supply of tourism or visitor opportunities*).

2. Zarządzanie popytem na zwiedzanie (*managing the demand for visitation*).

3. Zarządzanie odpornością zasobów na użytkowanie (*managing the resource capabilities to handle use*).

4. Zarządzanie wpływem użytkowania (*managing the impact of use*).

W ramach powyższych strategii można wyróżnić wiele narzędzi (Eagles i wsp., 2002; Rada Europy, 1995; obserwacje własne autorki), takich jak:

1. Kontrola liczby turystów przebywających na danym obszarze w danym czasie (np. poprzez dzienne limity liczby wejść do danego miejsca, określenie limitu czasu przebywania w danym miejscu<sup>2</sup>, określenie dopuszczalnej wielkości grup zwiedzających obszar).

<sup>2</sup> Przykładowo, aby wejść na szczyt wulkanu Teide na Teneryfie, należy uzyskać pozwolenie, które jest wydawane 200 osobom dziennie, na konkretny termin i godziny, w których należy się zmieścić (np. 9.00–11.00).

2. Adaptacja zasobów pod kątem dostosowania do użytkowania przez turystów i ograniczania negatywnego wpływu poprzez wprowadzenie adekwatnej infrastruktury (np. kładki na torfowiskach<sup>3</sup>, barierki ograniczające rozpraszanie się turystów na kopułach szczytowych, utwardzanie szlaków przeciwdziałające erozji).

3. Modyfikowanie i kontrola zachowań turystów (edukacja ekologiczna, kodeksy odpowiedzialnej turystyki, kontrole prowadzone przez straż parków narodowych).

4. Ograniczanie możliwości przebywania turystów w danym terenie (np. wymóg prawny poruszania się tylko po wyznaczonych szlakach lub tylko od świtu do zmierzchu, czasowe zamykanie szlaków ze względu na regenerację roślinności, lęgi ptaków, lawiny lub warunki pogodowe, całkowite wyłączenie najcenniejszych obszarów z udostępniania turystycznego).

5. Kanalizowanie lub rozpraszanie ruchu turystycznego, zależnie od potrzeb, poprzez odpowiednie zagospodarowanie turystyczne terenu i strategię promocyjno-informacyjną (np. rozplanowanie szlaków turystycznych lub rozmieszczenie bazy noclegowej, specjalne utrudnianie lub ułatwianie dostępu do poszczególnych miejsc, promowanie alternatywnych atrakcji).

6. Selekcja turystów poprzez wprowadzanie dodatkowych obostrzeń (np. sprzedaż biletów do parków narodowych, możliwość wejścia na dany obszar tylko z przewodnikiem górskim<sup>4</sup>, konieczność uzyskania od zarządu parku pozwolenia na wejście na dany obszar, specjalne wymogi dotyczące umiejętności lub sprzętu).

7. Zarządzanie transportem (np. obowiązujący turystów zakaz wjazdu własnym samochodem<sup>5</sup>).

8. Zarządzanie różnymi formami aktywności ruchowej (np. rozdzielanie szlaków pieszych, konnych i rowerowych w celu uniknięcia konfliktów i minimalizacji ryzyka

wypadków, zakaz uprawiania poszczególnych form turystyki i rekreacji przy dopuszczeniu innych form).

Jedną z najistotniejszych koncepcji teoretycznych związanych z wpływem turystyki na środowisko jest koncepcja chłonności i pojemności turystycznej. Ogólna idea sprowadza się do określenia: a) progu tolerancji środowiska przyrodniczego, po którego przekroczeniu następują nieodwracalne zmiany w środowisku; b) poziomu komfortu psychofizycznego turystów, który powinien zostać zachowany (Pstrocka, 2004). Pojemność turystyczna często jest rozumiana jako dopuszczalna liczba uczestników ruchu turystycznego, którzy mogą przebywać na danym obszarze, nie powodując degradacji środowiska przyrodniczego (Kowalczyk, 2010), jednak w praktyce jednoznaczne określenie liczbowych wskaźników pojemności turystycznej okazało się niezmiernie trudne (Pstrocka, 2004). W związku z tym zasadniczo stosuje się raczej alternatywne metody określania pojemności, a mianowicie *Limits of Acceptable Change* (LAC, oparta na standardach dla wskaźników przyrodniczych i komfortu turystów dla wyróżnionych klas możliwości użytkowania [*opportunity classes*]), *Visitor Impact Management* (VIM, oparta na standardach dla wskaźników oddziaływania ze strony odwiedzających) i *Visitor Experience and Resource Protection* (VERP, oparta na standardach wskaźników oddziaływania i komfortu turystów dla założonych stref zarządzania [*prescriptive management zoning*]) (Pstrocka, 2004; Stankey i wsp., 1985; Valliere i Manning, 2003). Z sondażu przeprowadzonego w polskich parkach narodowych wynika, że spośród 23 istniejących w Polsce parków narodowych 13 (w tym większość górskich) posiada wyniki badań nad wskaźnikami dopuszczalnego obciążenia ruchem turystycznym (Pstrocka-Rak i Rak, 2011).

Implikacje wymogu ochrony środowiska przyrodniczego dla aktywności ruchowej na obszarach górskich są bardzo istotne, szczególnie w zakresie zarządzania ruchem turystycznym. Chodzi tu głównie o ograniczenia co do miejsca i czasu przebywania na danym obszarze, a także dopuszczalnych form turystyki i rekreacji. Może to oznaczać wymóg poruszania się w terenie tylko wyznaczonymi

<sup>3</sup> Na przykład pod Śnieżką od strony czeskiej.

<sup>4</sup> Na przykład wejście na Gerlach jest dozwolone tylko dla certyfikowanych przewodników oraz ich klientów.

<sup>5</sup> Wprowadzony np. w niektórych kurortach alpejskich, takich jak Zermatt i Saas-Fee.

szlakami, zakaz biwakowania czy konieczność opuszczenia obszaru przed zmierzchem. Przykładowo polska Ustawa o ochronie przyrody (Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody...) uwzględnia następujące zakazy na terenach parków narodowych i rezerwatów przyrody, które mogą wpłynąć na zakres aktywności ruchowej:

a) ruchu pieszego, rowerowego, narciarskiego i jazdy konnej wierzchem, z wyjątkiem szlaków i tras narciarskich wyznaczonych przez dyrektora parku narodowego, a w rezerwacie przyrody – przez regionalnego dyrektora ochrony środowiska;

b) wspinaczki, eksploracji jaskiń lub zbiorników wodnych, z wyjątkiem miejsc wyznaczonych przez dyrektora parku narodowego, a w rezerwacie przyrody – przez regionalnego dyrektora ochrony środowiska;

c) ruchu pojazdów poza drogami publicznymi oraz poza drogami położonymi na nieruchomościach stanowiących własność parków narodowych lub będących w użytkowaniu wieczystym parków narodowych, wskazanymi przez dyrektora parku narodowego, a w rezerwacie przyrody przez regionalnego dyrektora ochrony środowiska;

d) zakłócania ciszy;

e) używania łodzi motorowych i innego sprzętu motorowego, uprawiania sportów wodnych i motorowych, pływania i żeglowania, z wyjątkiem akwenów lub szlaków wyznaczonych przez dyrektora parku narodowego, a w rezerwacie przyrody przez regionalnego dyrektora ochrony środowiska;

f) biwakowania, z wyjątkiem miejsc wyznaczonych przez dyrektora parku narodowego, a w rezerwacie przyrody przez regionalnego dyrektora ochrony środowiska;

g) organizacji imprez rekreacyjno-sportowych – w parku narodowym bez zgody dyrektora parku narodowego, a w rezerwacie przyrody bez zgody regionalnego dyrektora ochrony środowiska.

Koncepcje i narzędzia wdrażania  
turystyki zrównoważonej  
w zakresie ochrony lokalnych kultur  
i struktur społecznych oraz satysfakcji  
odwiedzających

W zakresie kwestii społecznych i kulturowych dotyczących zarówno mieszkańców,

jak i odwiedzających cele sformułowane przez UNWTO (United Nations..., 2005) są następujące:

1. Satysfakcja odwiedzających – należy dostarczać bezpiecznych i satysfakcjonujących doświadczeń odwiedzającym, bez względu na płeć, rasę, stopień niepełnosprawności itp.

2. Lokalna kontrola – należy angażować i wzmacniać lokalne społeczności w zakresie planowania i podejmowania decyzji na temat zarządzania i rozwoju turystyki w ich obszarze zamieszkania, w konsultacji z innymi interesariuszami.

3. Bogactwo kulturowe – należy szanować i chronić dziedzictwo historyczne, autentyczność lokalnej kultury, tradycje i odrębność społeczności przyjmujących.

4. Pomyślność wspólnoty – należy podtrzymywać lub polepszać jakość życia społeczności przyjmujących pod kątem struktur społecznych, dostępności zasobów, udogodnień i ekologicznych systemów podtrzymujących życie, przy jednoczesnym unikaniu jakichkolwiek form społecznej degradacji i eksploatacji.

Ze sposobu sformułowania powyższych celów jasno wynika, że nie da się ich osiągnąć bez udziału lokalnych społeczności w planowaniu lokalnego rozwoju turystyki i zarządzaniu nim. Partycypacja społeczna, czyli angażowanie społeczności w podejmowanie dotyczących jej decyzji, może odbywać się na różnych poziomach zaangażowania (tzw. piramida partycypacji) (Dubel i wsp., 2013):

1. Informowanie, czyli jednokierunkowy przepływ informacji, ma miejsce wtedy, gdy władze publiczne tylko przekazują informacje o planowanych lub wdrażanych rozwiązaniach. Jest to najniższy poziom partycypacji, w którym możliwości wpływu na działania władz są nikłe.

2. Konsultowanie proponowanych rozwiązań ze wszystkimi interesariuszami – daje większe możliwości uzgodnienia stanowiska uwzględniającego różne potrzeby i oczekiwania.

3. Współdecydowanie – stanowi najwyższy poziom partycypacji, w którym wszyscy interesariusze razem decydują o naturze



o zakresie wprowadzanych zmian. Jest to poziom optymalny, w największym stopniu zapobiegający konfliktom społecznym, lecz również niejednokrotnie trudny do zrealizowania z powodów formalnych (np. niejasności dotyczące praw własności gruntów) lub organizacyjnych (np. duża liczba interesariuszy).

W polskim prawie udział społeczny jest gwarantowany prawnie w odniesieniu do różnych dziedzin życia publicznego, w tym planowania przestrzennego i ochrony środowiska, poprzez wymóg prowadzenia konsultacji społecznych (Polski Instytut Demokracji Lokalnej, 2010). Ponadto wiele projektów realizowanych przez organizacje pozarządowe uwzględnia udział społeczny w wymiarze o wiele większym niż prawne minimum. Właściwie zaplanowany proces partycypacyjny powinien respektować opinię wszystkich interesariuszy. W odniesieniu do zagospodarowania turystycznego będzie to przede wszystkim ludność miejscowa, władze lokalne, przedsiębiorcy, organizacje pozarządowe oraz turyści (Getz i Jamal, 1994).

Jednym z ciekawszych przykładów wdrażania podejścia partycypacyjnego na terenie Polski jest projekt „Karpaty łączą – mechanizm konsultacji i współpracy dla wdrażania Konwencji Karpackiej” (Karpaty Łączą...), realizowany w województwach: małopolskim i podkarpackim, a skierowany do lokalnych samorządów, organizacji pozarządowych, lokalnych przedsiębiorców, rolników, przedstawicieli środowisk naukowych, służb ochrony przyrody i turystów. W ramach projektu opracowano dokument „Strategia zrównoważonego rozwoju turystyki Magicznej Krainy Łemków i Pogórzan na lata 2015–2020” (Zawilińska i wsp., 2016), a także utworzono portal internetowy Informatorium Karpackie, będący źródłem aktualnych informacji, jak również narzędziem ułatwiającym udział społeczny (Informatorium Karpackie...). Informatorium Karpackie obejmuje część ukazującą możliwości i szanse zrównoważonego rozwoju obszaru Karpat w zakresie działań samorządów i aktywności mieszkańców oraz zachęcającą do inicjatyw obywatelskich na terenie objętym postanowieniami Konwencji Karpackiej.

Inny projekt tego typu, nawiązujący już bezpośrednio do aktywności ruchowej na obszarach górskich, to inicjatywa „Zielony Rower – Greenway Karpaty Wschodnie”, której celem jest stworzenie międzynarodowej sieci tras przeznaczonych do turystyki rowerowej i innych niezmotoryzowanych form podróżowania na terenach Rezerwatu Biosfery „Karpaty Wschodnie” (Zielony Rower...). Na terenie Polski szlak prowadzi przez miejscowości: Cisna, Baligród, Solina, Olszanica, Lutowiska, Czarna, Komańcza. Umożliwia on poznanie dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego tego obszaru zarówno jego mieszkańcom, jak i turystom. Dzięki zaangażowaniu lokalnych społeczności „Zielony Rower” to znacznie więcej niż tylko szlak rowerowy, ponieważ w całym regionie w oparciu o lokalne tradycje powstają nowe inicjatywy, takie jak warsztaty rękodzielnictwa, galerie artystów czy wytwarzanie i sprzedaż produktów lokalnych. Projekt ten zyskał poparcie społeczne, a jego zwolennicy zawiązali grupę partnerską pod nazwą „Zielone Bieszczady”, skupiającą 32 organizacje pozarządowe, 10 samorządów gminnych, 20 szkół, 28 małych i średnich firm, władze Bieszczadzkiego Parku Narodowego i Rezerwatu Biosfery „Karpaty Wschodnie” oraz Fundację Partnerstwo dla Środowiska. Szlaki Greenways łączą walory przyrodnicze i kulturowe oraz aktywność społeczności lokalnych w produkt turystyczny wpisujący się w założenia tzw. turystyki dziedzictwa, co jest doskonałym przykładem spajania aktywności turystycznej z promocją i ochroną bogactwa kulturowego regionu.

Nacisk na rolę mieszkańców w rozwoju turystyki zaowocował koncepcją turystyki opartej na społeczności lokalnej (*community based tourism, community tourism, CBT*). W praktyce CBT zwykle zakłada się, że udział ludności miejscowej w zarządzaniu turystyką i w gospodarce turystycznej jest kluczowym warunkiem osiągnięcia celów turystyki zrównoważonej<sup>6</sup>, co potwierdzają wyniki

<sup>6</sup> W ten właśnie sposób promują ideę CBT liczne portale internetowe, głównie w krajach rozwijających się (CBT Vietnam...; Community Empowerment Network...; Kyrgyz Community Based

niektórych badań (np. Qian i wsp., 2016). Niemniej udział społeczny można rozpatrywać na gruncie teorii nauk społecznych z różnych punktów widzenia, np. wspomnianej już piramidy partycypacji, a także mechanizmów dystrybucji władzy, natury procesów współpracy lub koncepcji kapitału społecznego (np. Jamal i Getz, 1995; Jones, 2005; Knight i Cottrell, 2016; Liu i wsp., 2014; Okazaki, 2008; Ramos i Prideaux, 2013). Wyniki tego typu badań ukazują złożoność problematyki i wynikające z niej praktyczne problemy, w tym strukturalne i kulturowe limity i bariery dla publicznej partycypacji w rozwoju turystyki (Hatipoglu i wsp., 2016; Tosun, 2000). Konflikty wewnętrznej miejscowej społeczności czy polityka prowadzona przez różne lokalne grupy interesu sprawiają, że nie wszyscy mieszkańcy są należycie reprezentowani. Wskutek decentralizacji zarządzania pojawiają się nowi wygrani i przegrani, a zatem postulowana równość społeczna nadal nie zostaje osiągnięta. Niektórzy badacze zwracają również uwagę, że formy i skala rozwoju turystyki znajdują się poza kontrolą lokalnych społeczności (Tosun, 2000).

Z punktu widzenia niniejszego artykułu szczególnie ciekawy jest wpływ, jaki mogą wywierać mieszkańcy górskich destynacji turystycznych na charakter zagospodarowania turystycznego oraz możliwości uprawiania aktywności ruchowej. Wydawać by się mogło, że społeczności lokalne będą zwykle dążyć do zwiększenia ruchu turystycznego, a co za tym idzie, dochodów z turystyki, kosztem ochrony przyrody – jednak sytuacja nie zawsze jest tak jednoznaczna (Królikowska, 2007). Możliwe są też sytuacje odwrotne, w których plany budowy kolejnych ośrodków narciarskich dzielą społeczność lokalną na zwolenników i przeciwników, jak to przykładowo miało miejsce w miejscowości Schamserberg w Alpach szwajcarskich (Mühlinghaus i Wälty, 2001), lub społeczność lokalna decyduje się na *soft tourism* i nierozwijanie infrastruktury narciarskiej, np. w dolinie Lesachtal w Austrii (Dax, 2001).

Właściwie rozumiana publiczna partycypacja oznacza udział w procesie wszystkich interesariuszy, zatem nie tylko społeczności lokalnych, lecz również użytkowników infrastruktury turystycznej. Jest to spójne z celem turystyki zrównoważonej odnoszącym się do satysfakcji odwiedzających. Jednym z nowocześniejszych narzędzi planowania aktywności ruchowej w górach są partycypacyjne systemy informacji geograficznej (*public participatory geographic information system*, PPGIS). Ich celem jest m.in. zwiększanie publicznego udziału w tworzeniu strategii rozwoju turystyki i rekreacji (Sieber, 2006; Wolf i wsp., 2015). Mapowane partycypacyjne pomagają zebrać od interesariuszy informacje o różnych atrybutach przestrzeni (określone wartości, aktywności, korzyści, chęć odwiedzenia itp.). Może się to odbywać na tradycyjnych spotkaniach warsztatowych lub za pośrednictwem aplikacji internetowych<sup>7</sup>. Nie można w ten sposób oszacować czasu spędzanego w konkretnych miejscach, na co z kolei pozwalają aplikacje śledzące aktywność oparte na systemie GPS, które wskazują rzeczywisty czasoprzestrzenny rozkład odwiedzających w danym obszarze oraz umożliwiają uchwycenie całości trasy, a nie tylko poszczególnych lokalizacji<sup>8</sup>. Poza udoskonaleniem planowania, urządzenia z GPS pozwolą na lepsze monitorowanie ruchu turystycznego oraz zwiększą bezpieczeństwo turystów<sup>9</sup>.

<sup>7</sup> Przykładem projektu wykorzystującego mapowanie partycypacyjne jest Linkage, poświęcony usługom ekosystemów (jedną z kulturowych usług ekosystemów jest dostarczanie warunków dla turystyki i rekreacji), realizowany przez Instytut Ochrony Przyrody PAN w Krakowie, Instytut Biologii Ssaków PAN w Białowieży, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu oraz Uniwersytet w Tromsø (partner norweski) (Linkage. Opis projektu...).

<sup>8</sup> Wyniki tego typu projektu realizowanego na Tasmanii przedstawia Beavis (2016).

<sup>9</sup> Departament Turystyki w Nepalu zapowiedział obowiązek wypożyczenia nawigacji satelitarnej przez turystów przebywających w Himalajach ze względów bezpieczeństwa (Wilson, 2016).

Tourism Association "Hospitality Kyrgyzstan"...; Pachamama Alliance...; Responsible Travel...; The International Ecotourism Society...; Tourism Concern...).

## Koncepcje i narzędzia wdrażania turystyki zrównoważonej w zakresie wspierania lokalnego rozwoju gospodarczego

W zakresie ekonomicznych aspektów rozwoju lokalnego cele sformułowane przez UNWTO (United Nations..., 2005) są następujące:

1. Realizm ekonomiczny – należy zapewnić konkurencyjność przedsiębiorstw branży turystycznej, tak aby zagwarantować trwałość ich funkcjonowania na rynku i długoterminową dochodowość.

2. Lokalny dobrobyt – należy zwiększać udział turystyki w dobrobycie obszaru recepcji turystycznej, łącznie z udziałem wydatków, jakie odwiedzający realizują lokalnie.

3. Jakość zatrudnienia – należy zwiększać liczbę i jakość miejsc pracy w branży turystycznej, w tym poziom płac, warunków pracy i jej dostępności dla wszystkich, bez względu na płeć, rasę, niepełnosprawność itp.

4. Równość społeczna – należy poszukiwać możliwości szerokiej dystrybucji korzyści z turystyki w obrębie lokalnych społeczności, uwzględniając możliwości, dochód i usługi dla najbardziejniejszych jej członków.

W wielu regionach świata turystyka stała się jednym z głównych źródeł dochodu, jednak w związku z powodowanymi przez nią negatywnymi zjawiskami konieczne okazało się wdrożenie technik zarządzania wzrostem ekonomicznym (Gill i Williams, 1994) lub też całościowa zmiana filozofii planowania rozwoju turystyki na obszarach górskich w kierunku „bliższym naturze” (Varley i Medway, 2011). W literaturze przedmiotu wyjątkowo dużo uwagi poświęca się potencjałowi omówionego już wyżej *community tourism* w zakresie redukcji ubóstwa (np. Manyara i Jones, 2007; Zapata i wsp., 2011), zwłaszcza w odniesieniu do rozwijanej przez społeczności tubylcze ekoturystyki, zakładając, że przyczyni się ona zarówno do ochrony zasobów naturalnych, jak i do rozwoju gospodarczego (Coria i Calfucura, 2012). W praktyce społeczności te często nie osiągnęły zakładanych korzyści z takich powodów jak niedobory w dotowaniu kapitału ludzkiego, finansowego i społecznego, brak me-

chanizmów zapewniających sprawiedliwą dystrybucję zysków ekonomicznych oraz niepewność co do prawa własności gruntów (Coria i Calfucura, 2012). Jest to o tyle problematyczne, że naczelną zasadę turystyki zrównoważonej w odniesieniu do kwestii ekonomicznych stanowi uczestnictwo społeczności lokalnej w zatrudnieniu i zyskach oraz ogólne zwiększanie lokalnego dobrobytu. Jednym z mechanizmów wzmacniających małych przedsiębiorców i ogólnie przyczyniających się do bardziej sprawiedliwego rozkładu wysiłku, strat i korzyści z rozwoju turystyki są rozmaite formy lokalnej współpracy w turystyce (Bramwell i Sharman, 1999; Jamal i Getz, 1995; Selin, 1999). Można tu wymienić różnego rodzaju partnerstwa (*tourism partnerships*) oraz spółdzielnie turystyczne (*tourism cooperatives*) rozwijane na obszarach górskich (np. Nepal i Chiny: Nyaupane i wsp., 2006; Appalachy, USA: McGehee i Meares, 1998; Alpy, Austria: Weiermair i wsp., 2008). Dzięki spółdzielniom, ze względu na wymagany niski kapitał początkowy, możliwa jest lokalna kontrola rozwoju, a także osiąganie przez społeczność celów pozaekonomicznych; czynniki te są istotne z punktu widzenia wytycznych turystyki zrównoważonej (McGehee i Meares, 1998).

### Inicjatywy i dokumenty

Obszary górskie, jako wrażliwe na antropopresję i zarazem niezwykle atrakcyjne turystycznie, są areną wielu konfliktów i ścierania się różnych interesów. Zasady turystyki zrównoważonej powinny pogodzić cele środowiskowe, społeczne i ekonomiczne, jednak z pewnością jest to niezwykle trudne wyzwanie. Wdrażanie tych zasad wymaga współdziałania wielu podmiotów, zaangażowania społeczności lokalnych, jak i wsparcia ze strony ekspertów i instytucji państwowych. Pojawiło się w tym zakresie wiele inicjatyw. Na forum globalnym działa sieć współpracy Mountain Forum (Mountain Forum...), zrzeszająca naukowców, lokalnych liderów, organizacje rządowe i pozarządowe, turystów, studentów i przedsiębiorców. Jej celem jest wspieranie działań promujących zrównoważony rozwój obszarów górskich

i wdrażanie rozdziału 13 agendy 21, czyli tzw. Agendy Górskiej (*Managing fragile ecosystems: sustainable mountain development*) (Agenda 21...). Dla poszczególnych pasm górskich powstają specjalne dokumenty. Pierwszą wielostronną umową międzynarodową dotyczącą pojedynczego regionu górskiego jest Konwencja w sprawie ochrony Alp (Konwencja Alpejska) (*Alpine Convention...*). Jej cel stanowi ochrona środowiska naturalnego, zrównoważony rozwój regionu Alp oraz koordynacja polityki ośmiu państw alpejskich w takich dziedzinach, jak planowanie przestrzenne czy rozwój infrastruktury transportowej w regionie. Do wdrażania Konwencji Alpejskiej konieczne było przyjęcie stosownych protokołów tematycznych, regulujących współpracę stron w poszczególnych dziedzinach; jednym z nich jest Protokół o turystyce (*Tourism Protocol*) (*Protocol...*). Zapisy odnoszące się do turystyki zrównoważonej znalazły się również w Konwencji Karpackiej (Ramowa konwencja...):

1. Strony podejmą środki mające na celu promowanie zrównoważonej turystyki w Karpatach, przynoszącej korzyści ludności miejscowej, opartej na wyjątkowym charakterze przyrody, krajobrazu i dziedzictwa kulturowego Karpat, a także rozszerzą współpracę w tym celu.

2. Strony będą prowadziły politykę mającą na celu promowanie współpracy transgranicznej, przyczyniającej się do rozwoju zrównoważonej turystyki, np. przez opracowywanie skoordynowanych lub wspólnych planów zarządzania transgranicznymi lub przygranicznymi obszarami chronionymi oraz innymi terenami o walorach turystycznych.

Z punktu widzenia turysty najważniejsze są implikacje wdrażania rozwoju zrównoważonego dla aktywności turystycznej w górach. Wydaje się, że związane z nim ograniczenia budzą raczej sprzeciw niż akceptację i są źródłem konfliktów (Królikowska, 2002, 2007). Niemniej można znaleźć inicjatywy samych podróżujących, oczywiście tych bardziej świadomych, dotyczące zasad odpowiedzialnego podróżowania. Zwykle mają one formę on-line (portale internetowe, serwisy społecznościowe). Przykładem może

być Kodeks Postępowania na Wielkim Szlaku Himalajskim (*Kodeks...*), w którym można znaleźć zasady postępowania podczas trekkingu w zakresie śmieci, żywienia, palenia ognisk, nieczystości, prania i zmywania, erozji, ochrony przyrody, kultury, szacunku dla prywatności. Na zainteresowanie zasługuje też portal Post-turysta (*Post-turysta...*), największa w Polsce inicjatywa dotycząca promowania zrównoważonej turystyki i kształcenia w jej kierunku. Poza stroną internetową oraz profilem w serwisie Facebook autorzy oferują szkolenia na temat odpowiedzialnej turystyki. Mimo że inicjatywy tego typu są bardzo cenne, nie wydaje się, aby docierały do przeciętnego, masowego turysty, który zwykle staje się niekoniernie świadomą ofiarą przemysłu turystycznego (MacCannell, 2002).

## PODSUMOWANIE

Najwięcej narzędzi wdrażania zasad turystyki zrównoważonej zidentyfikowano w obszarze ochrony środowiska przyrodniczego. Są to w znacznej mierze instrumenty prawne i planistyczne o potencjalnie dużej skuteczności, aczkolwiek mogące budzić sprzeciw społeczny. W sferze społecznej dominują kwestie partycypacji ludności miejscowej w planowaniu i zarządzaniu, a także wykorzystania lokalnej kultury i tradycji jako elementu produktu turystycznego. Większość stanowią tu projekty realizowane przez organizacje pozarządowe oraz usługi oferowane przez firmy turystyczne w zakresie CBT. Stosunkowo najmniej narzędzi zidentyfikowano w sferze ekonomicznej. Z wyjątkiem pojedynczych studiów przypadku dotyczących spółdzielczości czy partnerstw oraz sprawiedliwej dystrybucji dóbr nie znaleziono przykładów instrumentów rynkowych ani też narzędzi społecznej odpowiedzialności biznesu czy ekocertyfikacji i ekobrandingu w specyficznym kontekście obszarów górskich.

Z analizy literatury naukowej wynika, że w sferze badawczej dużo uwagi poświęcono aspektom przyrodniczym, ekoturystyce oraz społecznościom lokalnym, natomiast w stosunkowo najmniejszym stopniu uwzględniono postawy samych turystów, co może

o tyle dziwić, że turyści są jedną z podstawowych badanych populacji w turystyce. Przykładowo nie ma zbyt wielu badań na temat postrzegania przez turystów zasad turystyki zrównoważonej w górach i związanych z nimi ograniczeń aktywności turystycznej, a także roli indywidualnej odpowiedzialności. Na ten ostatni problem badawczy zwrócono uwagę w literaturze międzynarodowej dotyczącej ogólnie turystyki zrównoważonej (Buckley, 2012), wskazując na jego wysoki priorytet, ale małe zainteresowanie badawcze indywidualną odpowiedzialnością na wyzwania rozwoju zrównoważonego w kontekście wartości i zachowań oraz w kontekście kulturowym. Powstało, co prawda, dużo artykułów i książek na temat społecznych aspektów funkcjonowania obszarów chronionych i świadomości ekologicznej, trudniej jednak znaleźć informacje na temat stosunku odwiedzających do takich kwestii, jak autentyczność lokalnych walorów kulturowych, równość społeczna i włączanie grup wykluczonych w usługi turystyczne, kryteria wyboru usług turystycznych w zależności od przyjętych rozwiązań ekonomicznych i jakości zatrudnienia, świadomość turysty jego indywidualnego wpływu turysty na lokalny dobrobyt i pomyślność społeczności przyjmującej oraz stosowanie w praktyce zasad odpowiedzialnego podróżowania. Ponadto tak naprawdę nie wiadomo, czy wdrożenie zasad rozwoju zrównoważonego realnie zwiększa czy zmniejsza konkurencyjność danej destynacji, usługi lub produktu turystycznego. Są to potencjalne nowe obszary badawcze.

## BIBLIOGRAFIA

- Agenda 21. Chapter 13. *Managing fragile ecosystems: sustainable mountain development*. Pobrano z: <http://www.un-documents.net/a21-13.htm> [dostęp: 15.10.2016].
- Alpine Convention (1991). Salzburg. Pobrano z: [http://www.alpconv.org/en/convention/framework/Documents/Framework\\_en.pdf](http://www.alpconv.org/en/convention/framework/Documents/Framework_en.pdf) [dostęp: 15.10.2016].
- Beavis, L. (2016). *Tourist-tracking project delivers powerful insights into Tasmania's strengths and weaknesses*. Pobrano z: <http://www.abc.net.au/news/2016-05-13/tasmanian-tourist-tracker-provides-limitless-insights/7410254> [dostęp: 15.10.2016].
- Becken, S. (2014). Water equity – contrasting tourism water use with that of the local community. *Water Resources and Industry*, 7–8, 9–22.
- Bramwell, B., Sharman, A. (1999). Collaboration in local tourism policymaking. *Annals of Tourism Research*, 26(2), 392–415.
- Buckley, R. (2012). Sustainable tourism: research and reality. *Annals of Tourism Research*, 39(2), 528–546.
- CBT Vietnam, <http://www.cbtvietnam.com/communitybasedtourism/> [dostęp: 15.10.2016].
- Commission of the European Communities (2007). Agenda for a sustainable and competitive European tourism. Pobrano z: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52007DC0621> [dostęp: 15.10.2016].
- Community Empowerment Network, <http://www.endruralpoverty.org/what-we-do/community-based-tourism> [dostęp: 15.10.2016].
- Coria, J., Calfucura, E. (2012). Ecotourism and the development of indigenous communities: The good, the bad, and the ugly. *Ecological Economics*, 73, 47–55.
- Dax, T. (2001). Endogenous development in Austria's mountain regions: From a source of irritation to a mainstream movement. *Mountain Research and Development*, 21(3), 231–235.
- Dubel, A., Jamontt-Skotis, M., Królikowska, K., Dubel, K., Czapski, M. (2013). *Metody rozwiązywania konfliktów ekologicznych na obszarach Natura 2000*. Wrocław, Kraków: Stowarzyszenie Centrum Rozwiązań Systemowych.
- Eagles, P.F.J., McCool, S.F., Haynes, Ch.D. (2002). *Sustainable tourism in protected areas: guidelines for planning and management*. Gland, Cambridge: IUCN.
- Getz, D., Jamal, T.B. (1994). The environment community symbiosis: A case for collaborative tourism planning. *Journal of Sustainable Tourism*, 2(3), 152–173.
- Gill, A., Williams, P. (1994). Managing growth in mountain tourism communities. *Tourism Management*, 15(3), 212–220.
- Gössling, S. (2002). Global environmental consequences of tourism. *Global Environmental Change*, 12(4), 283–302.
- Hatipoglu, B., Alvarez, M.D., Ertuna, B. (2016). Barriers to stakeholder involvement in the planning of sustainable tourism: the case of the Thrace region in Turkey. *Journal of Cleaner Production*, 111, 306–317.
- Informatorium Karpackie, <http://www.konwencjាកarpacka.pl/> [dostęp: 15.10.2016].
- Jamal, T.B., Getz, D. (1995). Collaboration theory and community tourism planning. *Annals of Tourism Research*, 22(1), 186–204.
- Jodha, N.S. (2000). Globalization and fragile mountain environments: Policy challenges and

- choices. *Mountain Research and Development*, 20(4), 296–299.
- Jones, S. (2005). Community-based ecotourism: The significance of social capital. *Annals of Tourism Research*, 32(2), 303–324.
- Karpaty Łączą, <http://karpatylacz.pl/o-projekcie> [dostęp: 15.10.2016].
- Knight, D.W., Cottrell, S.P. (2016). Evaluating tourism-linked empowerment in Cuzco, Peru. *Annals of Tourism Research*, 56, 32–47.
- Kodeks Postępowania na Wielkim Szlaku Himalajskim. Pobrano z: <http://wielkiszlakhimalajski.pl/the-great-himalaya-trial/kodeks-postepowania> [dostęp: 15.10.2016].
- Kowalczyk, A. (red.) (2010). *Turystyka zrównoważona*. Warszawa: WN PWN.
- Królikowska, K. (2002). Między ochroną przyrody a rozwojem na obszarach górskich – konflikty i rozwiązania. *Czasopismo Geograficzne*, 73(3), 187–214.
- Królikowska, K. (2007). *Konflikty społeczne w polskich parkach narodowych*. Kraków: Impuls.
- Kurek, W. (2004a). *Turystyka na obszarach górskich Europy: wybrane zagadnienia*. Kraków: Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ.
- Kurek, W. (2004b). Turystyka na obszarach górskich w świetle idei zrównoważonego rozwoju. W: J. Wyrzykowski, K. Klimentowski (red.), *Współczesne tendencje w turystyce i rekreacji* (s. 75–80). Wrocław: AWF.
- Kurek, W. (red.) (2008). *Turystyka*. Warszawa: WN PWN.
- Kyrgyz Community Based Tourism Association “Hospitality Kyrgyzstan”, <http://cbtkyrgyzstan.kg/about-menu/about/> [dostęp: 15.10.2016].
- Linkage. Opis projektu. Pobrano z: <http://linkage.iop.krakow.pl/pl/o-projekcie/opis-projektu> [dostęp: 15.10.2016].
- Liu, J., Qu, H., Huang, D., Chen, G., Yue, X., Zhao, X. i wsp. (2014). The role of social capital in encouraging residents’ pro-environmental behaviors in community-based ecotourism. *Tourism Management*, 41, 190–201.
- Łajczak, A., Michalik, S., Witkowski, Z. (red.) (1996). *Wpływ narciarstwa i turystyki pieszej na przyrodę masywu Pilska*. Studia Naturae, 41. Kraków: IOP PAN.
- MacCannell, D. (2002). *Turysta: nowa teoria klasy próżniaczek*. Warszawa: Muza.
- Manyara, G., Jones, E. (2007). Community-based tourism enterprises development in Kenya: An exploration of their potential as avenues of poverty reduction. *Journal of Sustainable Tourism*, 15(6), 628–644.
- McGehee, N.G., Meares, A.C. (1998). A case study of three tourism-related craft marketing cooperatives in Appalachia: Contributions to community. *Journal of Sustainable Tourism*, 6(1), 4–25.
- Mika, M. (2004). *Turystyka a przemiany środowiska przyrodniczego Beskidu Śląskiego*. Kraków: Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ.
- Mika, M. (2015). Turystyka zrównoważona – pytania o naukową użyteczność koncepcji. *Turyzm*, 25(1), 9–18.
- Mirek, Z. (red.) (1996). *Przyroda Tatrzańskiego Parku Narodowego*. Kraków, Zakopane: Tatrzański Park Narodowy.
- Mountain Forum, <http://www.mtnforum.org/> [dostęp: 15.10.2016].
- Mühlinghaus, S., Wälty, S. (2001). Endogenous development in Swiss mountain communities: Local initiatives in Urnäsch and Schamsberg. *Mountain Research and Development*, 21(3), 236–242.
- Myga-Piątek, U., Jankowski, G. (2009). Wpływ turystyki na środowisko przyrodnicze i krajobraz kulturowy – analiza wybranych przykładów obszarów górskich. *Problemy Ekologii Krajobrazu*, 25, 27–38.
- Nepal, S.K. (2002). Mountain ecotourism and sustainable development: Ecology, economics, and ethics. *Mountain Research and Development*, 22(2), 104–109.
- Nepal, S.K., Chipeniuk, R. (2005). Mountain tourism: Toward a conceptual framework. *Tourism Geographies*, 7(3), 313–333.
- Nyaupane, G.P., Morais, D.B., Dowler, L. (2006). The role of community involvement and number/type of visitors on tourism impacts: A controlled comparison of Annapurna, Nepal and Northwest Yunnan, China. *Tourism Management*, 27(6), 1373–1385.
- Okazaki, E. (2008). A community-based tourism model: Its conception and use. *Journal of Sustainable Tourism*, 16(5), 511–529.
- Pachamama Alliance, <https://www.pachamama.org/community-based-tourism> [dostęp: 15.10.2016].
- Polski Instytut Demokracji Lokalnej (red.) (2010). *Jak prowadzić konsultacje społeczne w samorządach?* Warszawa: FRDL.
- Post-turysta, <http://post-turysta.pl/> [dostęp: 15.10.2016].
- Potocki, J. (2010). Pressure on natural environment in major tourist locations of the Karkonosze Mts in light of demographic trends and expansion of the tourist function of the region. *Opera Corcontica*, 47, 277–282.
- Protocol on the implementation of the Alpine Convention of 1991 in the field of tourism. Tourism Protocol. *Official Journal of the European Union*, L 337/43. Pobrano z: <http://www.alpconv.org/en/convention/protocols/Documents/TourismProtocolEN.pdf> [dostęp: 15.10.2016].

- Pstrocka, M. (2004). Problematyka pojemności turystycznej w świetle anglojęzycznej literatury naukowej. *Turyzm*, 14(1), 91–103.
- Pstrocka-Rak, M., Rak, G. (2011). Wskaźniki chłonności i pojemności turystycznej w polskich parkach narodowych. *Studia i Materiały Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej*, 13(3[28]), 141–145.
- Qian, C., Sasaki, N., Shivakoti, G., Zhang, Y. (2016). Effective governance in tourism development – an analysis of local perception in the Huangshan mountain area. *Tourism Management Perspectives*, 20, 112–123.
- Rada Europy (1995). Rekomendacja No. R (95) Komitetu Ministrów dla państw członkowskich w sprawie polityki zrównoważonego rozwoju turystyki na obszarach chronionych (Przyjęta przez Komitet Ministrów 11 sierpnia 1995, na 543 spotkaniu delegatów).
- Ramos, A.M., Prideaux, B. (2013). Indigenous ecotourism in the Mayan rainforest of Palenque: empowerment issues in sustainable development. *Journal of Sustainable Tourism*, 22(3), 461–479.
- Ramowa konwencja o ochronie i zrównoważonym rozwoju Karpat sporządzona w Kijowie dnia 22 maja 2003 r. Dz.U. 2007 nr 96 poz. 634.
- Responsible Travel, <http://www.responsibletravel.com/copy/what-is-community-based-tourism> [dostęp: 15.10.2016].
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 9 listopada 2010 r. w sprawie przedsięwzięć mogących znacząco oddziaływać na środowisko. Dz.U. 2010 nr 213 poz. 1397.
- Selin, S. (1999). Developing a typology of sustainable tourism partnerships. *Journal of Sustainable Tourism*, 7(3–4), 260–273.
- Sieber, R. (2006). Public participation geographic information systems: A literature review and framework. *Annals of the Association of American Geographers*, 96(3), 491–507.
- Stankey, G.H., Cole, D.N., Lucas, R.C., Petersen, M.E., Frissell, S.S. (1985). *The limits of acceptable change (LAC) system for wilderness planning*. Ogden: USDA, Forest Service.
- The Environmental Impact Assessment Directive (85/337/EEC). Pobrano z: <http://ec.europa.eu/environment/eia/eia-legalcontext.htm> [dostęp: 15.10.2016].
- The International Ecotourism Society, <https://www.ecotourism.org/news/community-based-tourism-tool-sustainable-development> [dostęp: 15.10.2016].
- Tosun, C. (2000). Limits to community participation in the tourism development process in developing countries. *Tourism Management*, 21(6), 613–633.
- Tourism Concern, <https://www.tourismconcern.org.uk/community-tourism-html/> [dostęp: 15.10.2016].
- United Nations Environment Programme & World Tourism Organisation (2005). *Making tourism more sustainable: a guide for policy makers*. Pobrano z: <http://www.unep.fr/shared/publications/pdf/DTIx0592xPA-TourismPolicyEN.pdf> [dostęp: 15.10.2016].
- Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody. Dz.U. 2004 nr 92 poz. 880.
- Ustawa z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko. Dz.U. 2008 nr 199 poz. 1227.
- Valliere, W., Manning, R. (2003). Applying the Visitor Experience and Resource Protection (VERP) framework to cultural resources in the national parks. W: R. Schuster (red.), *Proceedings of the 2002 Northeastern Recreation Research Symposium* (s. 234–238). Newtown Square: U.S. Department of Agriculture, Forest Service, Northeastern Research Station.
- Varley, P., Medway, D. (2011). Ecosophy and tourism: Rethinking a mountain resort. *Tourism Management*, 32(4), 902–911.
- Weiermair, K., Peters, M., Frehse, J. (2008). Success factors for public private partnership: cases in alpine tourism development. *Journal of Services Research*, 8, 7–21.
- Wilson, T. (2016). *New tourism rules require trekkers in Nepal to take GPS tracking devices with them*. Pobrano z: <http://trackimo.com/trekkers-in-nepal-to-take-gps-tracking-devices/> [dostęp: 15.10.2016].
- Wolf, I.D., Wohlfart, T., Brown, G., Lasa, A.B. (2015). The use of public participation GIS (PPGIS) for park visitor management: A case study of mountain biking. *Tourism Management*, 51, 112–130.
- Zapata, M.J., Hall, C.M., Lindo, P., Vanderschaeghe, M. (2011). Can community-based tourism contribute to development and poverty alleviation? Lessons from Nicaragua. *Current Issues in Tourism*, 14(8), 725–749.
- Zawilińska, B., Wilkońska, A., Szpara, K. (2016). *Strategia zrównoważonego rozwoju turystyki Magicznej Krainy Łemków i Pogórze na lata 2015–2020*. Warszawa: Centrum UNEP/GRID.
- Zielony Rower – Greenway Karpaty Wschodnie. <http://www.greenways.by/index.php?content&id=85&lang=pl> [dostęp: 15.10.2016].

#### Abstract

##### Tools for implementing sustainable tourism in mountain areas

Sustainable tourism is characterised by conditions in which economy does not cause losses or irreversible changes in the natural environment, at the same time bringing benefits for both tourists and host communities, as well as providers of tourist services. Mountain areas are particularly susceptible to human pressure, while being very attractive for tourism. There are numerous examples of negative impacts of tourism development on mountain environments and communities. This article presents the implications, concepts and tools for tourism and recreation activity development in mountain areas, which result from the objectives and guidelines of sustainable tourism. The analysis was based on the goals of sustainable tourism according to United Nations Environment Programme (UNEP) and United Nations World Tourism Organization (UNWTO): economic viability, local prosperity, employment quality, social equity, visitor fulfilment, local control, community wellbeing, cultural richness, physical integrity, biological diversity, resource efficiency, and environmental purity.

**Key words:** sustainable tourism, mountain areas, natural environment, local communities

Praca wpłynęła do Redakcji: 30.10.2016

Po recenzji: 05.12.2016

Zaakceptowano do druku: 05.12.2016

#### *Adres do korespondencji:*

Karolina Królikowska

Instytut Turystyki

Wyższa Szkoła Bankowa

ul. Fabryczna 29/31

53-609 Wrocław

e-mail: karokrolikowska@gmail.com

#### *Jak cytować:*

Królikowska, K. (2017). Narzędzia wdrażania zasad turystyki zrównoważonej na obszarach górskich. *Rozprawy Naukowe AWF we Wrocławiu*, 56, 36–51.